فصلنامه پژوهش های نوین در علوم انسانی و حقوق دوره ۲- شماره۴ –تابستان۱۴۰۵ – صفحات۸۵۴-۸۴۹
Journal of new Researches in Humanities and Law
ISSN 3060-6101

اخلاق پژوهشی در علوم جنایی؛ اصول هنجاری، چالش‌های کاربردی و رهیافت‌های تقنینی

آمنه ناصری [۱] دکتر حسین کاویار [۲]

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمین ، خمین ، ایران
۲. دانشیار گروه حقوق، دانشگاه اراک، اراک، ایران

چکیده

اخلاق پژوهشی به عنوان شاخه ای از اخلاق کاربردی، چارچوب های هنجاری لازم برای تضمین یکپارچگی علمی، حمایت از حقوق شرکت کنندگان انسانی و اعتبار یافته ها را فراهم می کند. در حوزه های حقوق کیفری و جرم شناسی، به دلیل حساسیت موضوعات (مانند مطالعه بزه دیدگان، مجرمان، نهادهای کیفری و جمعیت های آسیب پذیر)، رعایت اصول اخلاقی از اهمیت مضاعفی برخوردار است. این مقاله با روش توصیفی – تحلیل و با بهره گیری از منابع کتابخانه ای معتبر داخلی و بین المللی، به بررسی اصول بنیادین اخلاق پژوهشی(احترام به اشخاص، سودرسانی و عدالت براساس گزارش بلمانت)، چالش های خاص پژوهش های جرم شناختی (رضایت آگاهانه در جمعیت های تحت نظارت قضایی، محرمانگی، تعارض منافع و سوء رفتارهای پژوهشی) و چارچوب های هنجاری موجود در ایران و انجمن های بین المللی جرم شناسی می پردازد. یافته ها نشان می دهد که اگرچه اسناد بین المللی مانند گزارش بلمانت (۱۹۷۹) و کدهای اخلاقی انجمن جرم شناسی آمریکا و بریتانیا چارچوب های جامعی ارائه کرده اند، در نظام پژوهشی ایران نیازمند تقویت نهادهای نظارتی تخصصی در علوم انسانی و حقوقی، آموزش مستمر و تطبیق دقیق تر اصول با ویژگی های پژوهش های کیفری هستیم. نتیجه گیری مقاله بر ضرورت نهادینه سازی اخلاق پژوهشی به عنوان شرط اعتبار علمی و مسئولیت اجتماعی پژوهشگران حقوق کیفری و جرم شناسی تأکید دارد.

واژگان کلیدی: اخلاق پژوهشی، حقوق کیفری، جرم شناسی، رضایت آگاهانه سوء رفتار پژوهشی

مقدمه

پژوهش علمی بدون رعایت موازین اخلاقی، نه تنها اعتبار یافته ها را مخدوش می کند، بلکه می تواند به نقض حقوق اساسی افراد و بی اعتمادی عمومی به علم منجر شود. اخلاق پژوهشی شاخه ای از اخلاق کاربردی است که به مسائل اخلاقی در فرایند تحقیق، از طراحی تا انتشار، می پردازد (جباران، ۱۴۰۰، ص ۲۳-۲۵). در حوزه های حقوق کیفری و جرم شناسی، این اهمیت دو چندان است؛ زیرا پژوهش ها اغلب با جمعیت های آسیب پذیر (زندانیان، بزه دیدگان خشونت، کودکان در معرض خطر و افراد دارای سابقه کیفری) سروکار دارند و نتایج آنه ها می تواند بر سیاست گذاری کیفری، جرم انگاری و نظام عدالت کیفری تأثیر مستقیم بگذارد (کوبرون، گلزتورپ و وحیدین[۱]، ۲۰۱۶، ص ۳-۵).

گزارش بلمانت (۱۹۷۹) سه اصل بنیادین احترام به اشخاص، سودرسانی و عدالت را به عنوان سنگ بنای اخلاق پژوهش با آزمودنی های انسانی معرفی کرد که تا امروز مرجع اصلی بسیاری از کدهای اخلاقی بین المللی است (کمیسیون ملی حفاظت از آزمودنی های انسانی در پژوهش های زیست پزشکی و رفتاری، ۱۹۷۹). انجمن جرم شناسی آمریکا و انجمن جرم شناسی بریتانیا نیز کدها و بیانیه های اخلاقی ویژه ای برای پژوهشگران این حوزه تدوین کرده اند که بر محرمانگی، رضایت آگاهانه، اجتناب از آسیب و یکپارچگی علمی تأکید دارند(انجمن جرم شناسی آمریکا[۲]، ۲۰۱۶؛ انجمن جرم شناسی بریتانیا، بی تا).

در ایران با وجود توسعه کمیته های اخلاق در پژوهش های زیست پزشکی و تصویب قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (۱۳۹۶) و آیین نامه های اجرایی آن، پژوهش های علوم انسانی و به ویژه حقوق کیفری و جرم شناسی هنوز از چارچوب نظارتی منسجم و تخصصی کافی برخوردار نیستند(کارگروه وزارتی اخلاق در پژوهش، ۱۳۹۹) . این مقاله با هدف بررسی اصول اخلاق پژوهشی، چالش های خاص حوزه حقوق کیفرری و جرم شناسی و ارائه پیشنهادهای کاربردی برای ارتقاء استانداردهای اخلاقی در این رشته تدوین شده است.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع توصیفی – تحلیلی و با رویکرد کیفی انجام شده است. داده ها از طریق مطالعه کتابخانه ای و اسنادی گردآوری شده اند. منابع اصلی شامل اسناد بین المللی (گزارش بلمانت ، کدهای اخلاقی ASC و BSC) ، قوانین و آیین نامه های ملی ایران در حوزه اخلاق پژوهش، کتب و مقالات علمی معتبر فارسی و انگلیسی در زمینه اخلاق پژوهشی و جرم شناسی است. تحلیل داده ها با روش تحلیل محتوا و تطبیقی صورت گرفته و تلاش شده است تا اصول کلی یا ویژگی های خاص پژوهش های کیفری و جرم

[۱] Cowburn, Gelsthorpe & Wahidin,
[۲] American Society of Criminology

شناختی تطبیق داده شود. از آنجاکه این مقاله پژوهش نظری است، نیازی به نمونه گیری میدانی یا ابزار جمع آوری داده اولیه نبوده است .

یافته ها

۱. اصول بنیادین اخلاق پژوهشی

سه اصل گزارش بلمانت همچنان محور اصلی اخلاق پژوهش هستند:

- احترام به اشخاص به معنای به رسمیت شناختن خودمختاری افراد و حمایت ویژه از کسانی است که خودمختاری محدودی دارند؛ مانند زندانیان یا افراد تحت قیمومیت. این اصل در عمل به صورت رضایت آگاهانه و داوطلبانه متجلی می شود (گزارش بلمانت، ۱۹۷۹).

- سودرسانی ایجاب می کند که منافع احتمالی پژوهش به حداکثر و آسیب های آن به حداقل برسد. در پژوهش های جرم شناختی، این اصل پژوهشگر را ملزم می سازد از قرار دادن شرکت کنندگان در معرض خطر روانی، اجتماعی یا حقوقی اجتناب کند(انجمن جرم شناسی آمریکا، ۲۰۱۶).

- عدالت نیز بر توزیع عادلانه بارها و منافع پژوهش تأکید دارد. انتخاب شرکت کنندگان نباید به گونه ای باشد که بار پژوهش بر دوش اقشار آسیب پذیر بیفتد و منافع آن نصیب دیگران شود(گزارش بلمانت، ۱۹۷۹).

در کد اخلاقی انجمن جرم شناسی آمریکا (مصوب ۲۰۱۶) تأکید شده است که پژوهشگران جرم شناسی باید از بالاترین استانداردهای فنی پیروی کنند، محدودیت های دانش خود را اعلام نمایند و حقوق شرکت کنندگان انسانی را مطابق مقررات حفاظت از آزمودنی های انسانی رعایت کنند(انجمن جرم شناسی آمریکا، ۲۰۱۶، ص۳-۵) بیانیه اخلاقی انجمن جرم شناسی بریتانیا نیز بر مسئولیت پژوهشگر نسبت به شرکت کنندگان، رشته علمی و جامعه تأکید دارد و اصول محرمانگی، ناشناس ماندن و اجتناب از آسیب را برجسته می سازد(انجمن جرم شناسی بریتانیا، بیانیه اخلاق[۱]).

۲. چالش های خاص اخلاق پژوهشی در حقوق کیفری و جرم شناسی

پژوهش در این حوزه با چالش های منحصر به فردی روبه روست به عنوان مثال :

- رضایت آگاهانه در میان جمعیت های تحت نظارت قضایی یکی از حساس ترین چالش های اخلاق پژوهشی در این حوزه است؛ زیرا زندانیان یا افراد تحت آزادی مشروط ممکن است به دلیل موقعیت خاص خود احساس اجبار کنند. انجمن جرم

[۱] British Society of Criminology, Statement of Ethics

شناسی آمریکا توصیه می کند که در چنین شرایطی احتیاط به عمل آید و از هر گونه فریب شرکت کنندگان خودداری شود (انجمن جرم شناسی آمریکا، ۲۰۱۶).

- محرمانگی و حفاظت از داده ها نیز اهمیت حیاتی دارد، چراکه افشای اطلاعات می تواند پیامدهای کیفری یا اجتماعی سنگینی برای شرکت کنندگان به همراه داشته باشد. از اینرو، پژوهشگر موظف است سازوکارهای قوی برای ناشناس ماندن افراد و حفاظت از داده ها پیش بینی و اجرا کند.

- تعارض منافع و تأثیر تأمین مالی از دیگر چالش های جدی محسوب می شود؛ وابستگی پژوهش به نهادهای دولتی یا قضایی ممکن است استقلال علمی پژوهشگر را تحت تأثیر قرار دهد(کوبورن و همکاران[۱]، ۲۰۱۶، ص۶۰-۴۵).

- سوء رفتارهای پژوهشی مانند جعل داده، تحریف نتایج، سرقت علمی و انتشار مجدد نیز از مصادیق بارز تخلف هستند که در ایران توسط کمیته های اخلاق مورد پیگیری قرار می گیرند.

در ایران، قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (۱۳۹۶) و آیین نامه اجرایی آن(۱۳۹۸) چارچوب قانونی مقابله با برخی سوء رفتارها را فراهم کرده است، اما اجرای آن در حوزه علوم انسانی هنوز نیازمند تقویت است.

۳. وضعیت نهادینه سازی اخلاق پژوهشی در ایران

کمیته های اخلاق در پژوهش عمدتاً در حوزه زیست پزشکی توسعه یافته اند و کارگروه وزارتی اخلاق در پژوهش به عنوان مرجع ملی عمل می کند(دستورالعمل نحوه تشکیل، روش کار و شرح وظایف کارگروه / کمیته های اخلاق در پژوهش، ۱۳۹۹). با این حال، برای پژوهش های حقوقی و جرم شناختی، سازوکارهای تخصصی کمتری وجود دارد. کتاب هایی مانند «اخلاق پژوهش» جباران (۱۴۰۰) و «اخلاق حرفه ای جرم شناسان» مرادی(۱۴۰۱) تلاش های ارزشمندی برای بومی سازی ادبیات این حوزه بوده اند.

بحث و نتیجه گیری

یافته های این بررسی نشان می دهد که اصول گزارش بلمانت و کدهای اخلاقی انجمن های بین المللی جرم شناسی چارچوب محکمی برای پژوهش اخلاقی فراهم می کنند، اما اعمال آن ها در زمینه حقوق کیفری و جرم شناسی نیازمند توجه ویژه به آسیب پذیری شرکت کنندگان و پیامدهای بالقوه یافته ها بر سیاست کیفری است. در مقایسه با یافته های پژوهش های مشابه (مانند

[۱] Coburn et al

کوبورن و همکاران، ۲۰۱۶ و مطالعات داخلی در حوزه اخلاق حرفه ای جرم شناسان)، مشخص می شود که چالش اصلی نه در کمبود اصول نظری، بلکه در کمبود آموزش عملی، نظارت نهادی تخصصی و فرهنگسازی در میان پژوهشگران ایرانی است.

پیشنهاد می شود:

۱. تدوین کد اخلاقی تخصصی برای پژوهشگران حقوق کیفری و جرم شناسی در ایران با الهام از انجمن جرم شناسی آمریکا و انجمن جرم شناسی بریتانیا و تطبیق با موازین فقهی و حقوقی داخلی .

۲. الزامی شدن اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای پایان نامه ها و طرح های پژوهشی حساس در این حوزه.

۳. گنجاندن واحد درسی «اخلاق پژوهشی» در برنامه های دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی.

٤. ایجاد سازوکارهای شفاف برای گزارش و رسیدگی به سوء رفتارهای پژوهشی در علوم انسانی.

رعایت اخلاق پژوهشی نه تنها شرط اعتبار علمی، بلکه بخشی از مسئولیت اجتماعی پژوهشگر[۱] در قبال عدالت کیفری و حقوق بشر است. تنها با نهادینه سازی این اصول می توان انتظار داشت که یافته های پژوهشی به سیاست گذاری عادلانه و مبتنی بر شواهد کمک کنند.

منابع

منابع فارسی

- جباران ، محمدرضا(۱۴۰۰)، اخلاق پژوهش. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- مرادی، امیر(۱۴۰۱)، اخلاق حرفه ای جرم شناسان. تهران: نشر میزان.
- کارگروه وزارتی اخلاق در پژوهش(۱۳۹۹)، دستورالعمل نحوه تشکیل، روش کار و شرح وظایف کارگروه/ کمیته های اخلاق در پژوهش. وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.
- قانون پیشگیری و مقاله با تقلب در تهیه آثار علمی(۱۳۹۶)، مجلس شورای اسلامی.
- آیین نامه اجرایی قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی(۱۳۹۸)، هیئت وزیران.

منابع انگلیسی

-American Society of Criminology. (۲۰۱٦). Code of Ethics. https://asc٤١.org/wp-content/uploads/ASC_Code_of_Ethics.pdf

-British Society of Criminology. (n.d.). Statement of Ethics for Researchers in the Field of Criminology https://www.britsoccrim.org/ethics

-Cowburn, M., Gelsthorpe, L., & Wahidin, A. (Eds.). (۲۰۱٦). Research ethics in criminology: Dilemmas, issues and solutions. Routledge.

[۱] The Social Responsibility of the Researcher

-National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (۱۹۷۹). The Belmont Report: Ethical principles and guidelines for the protection of human subjects of research. U.S .Department of Health and Human Services.

-Finch, E., & Fafinski, S. (۲۰۱۹). Research ethics. In Criminology skills (۳rd ed., pp. ۲٤۱–۲٦۹). Oxford University Press.